

Η Φιλανθρωπία στο Βυζάντιο

/ [Επιστήμες, Τέχνες & Πολιτισμός](#)

Ο όρος φιλανθρωπία είναι πανάρχαιος και με διαφορετικό περιεχόμενο στις διάφορες κοινωνίες και στις ιστορικές περιόδους. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον ορισμό του Πλάτωνα: φιλανθρωπία έξις ευάγωγος ήθους πρός ανθρώπου φίλιαν• έξις ευεργετική ανθρώπων, χάριτος σχέσις, μνήμη μετ' ευεργεσίας[1].

Ο όρος «φιλανθρωπία», ως αρχαία ελληνική ιδέα, πέρασε πολλά στάδια ανάπτυξης κατά τη βυζαντινή χιλιετηρίδα και χρησιμοποιούνταν συχνά, αλλά η βασική της σημασία παρέμεινε η ίδια. Θεωρούνταν ως αρχή πολιτικής συμπεριφοράς και κανόνας ιδιωτικής και δημόσιας διαγωγής που καθόριζε τις σχέσεις των ανθρώπων με το Θεό καθώς και των ανθρώπων μεταξύ τους[2]. Στη Βυζαντινή Εκκλησία οι αρετές της φιλανθρωπίας και της ελεημοσύνης αποτελούσαν κεντρικό θέμα σε κηρύγματα, συγγράμματα και την εικονογραφία. Αυτές οι ιδιότητες αποτελούσαν δημοφιλή παράδοση, η οποία επέζησε κατά την βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή. Είναι μεγάλος ο κατάλογος των βυζαντινών συγγραφέων που έγραψαν για τη φιλανθρωπία. Συγκεκριμένα ο Κωνσταντίνος Ακροπολίτης τόνιζε ότι η φιλανθρωπία πρέπει να ασκείται ως μίμηση της αγάπης του Θεού για τον άνθρωπο[3]. Η αντίληψη της Εκκλησίας για το έργο της μέσα στον κόσμο ήταν αυτό της έμπρακτης αγάπης γι' αυτό και ο Γεώργιος Σχολάριος γράφει: «το να γυρίσης την πλάτη έστω και σ' ένα άξιο περιφρονήσεως πρόσωπο είναι σαν να

περιφρονείς ολόκληρη την ανθρωπότητα. Το να αρνηθείς να προσφέρης βοήθεια σε έναν άπορο συνάνθρωπο είναι σαν να αδικής ολόκληρη την ανθρωπότητα, διότι ο άνθρωπος αποτελεί μικρόκοσμο και σύγκληση όλης της ανθρωπότητας»[4].

Στον κόσμο του βυζαντίου η Εκκλησία είχε διαδραματίσει βασική σημασία• ήταν το πιο σημαντικό καθίδρυμα. Ένας μεγάλος αριθμός κειμένων μιλούν για το ηθικό χρέος της φιλανθρωπίας και της πραγματώσεώς της στην καθημερινή ζωή. Οι πηγές συχνά περιγράφουν τη φιλανθρωπία σαν ένα επιθυμητό ιδανικό ή σαν μια εφαρμοσμένη αρετή[5].

Επίσης οι αυτοκράτορες περιέβαλλαν με ιδιαίτερη στοργή διάφορα ευαγή ιδρύματα. Μέχρι τα χρόνια του Ηρακλείου διανέμονταν στους φτωχούς οι λεγόμενοι πολιτικοί άρτοι. Αφ' ότου όμως η Αίγυπτος έπαυσε να ανήκει στην Αυτοκρατορία, οι διανομές σε σιτηρά και άρτο γίνονταν μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και η κρατική πολιτική περιοριζόνταν στην εξασφάλιση της επάρκειας και την συγκράτηση των τιμών[6]. Ο Βασίλειος ο Β΄ εισήγαγε κατά το έτος 1002, τον θεσμό του αλληλεγγύου ο οποίος καταργήθηκε επί Ρωμανού του Γ΄ (1028-1035). Σύμφωνα με τον θεσμό αυτό υποχρεώνονταν οι δυνατοί να καταβάλλουν τους φόρους των ταπεινών καλλιεργητών που βρίσκονταν σε αδυναμία να το πράξουν αυτό. Τούτο συνετέλεσε στην αποκατάσταση κάποιας ισορροπίας των τάξεων, εξυπηρετούσε τα δημόσια οικονομικά και συγχρόνως περιόριζε την δύναμη των μεγάλων γαιοκτημόνων[7].

Από τα μοναστηριακά τυπικά της εποχής των Κομνηνών προκύπτει ότι στο Βυζάντιο η φιλανθρωπία πραγματώνεται κυρίως μέσα από το βασικό μηχανισμό του κράτους, την Εκκλησία με την ίδρυση ξενώνων και ξενοδοχείων, τα οποία λειτουργούν με την επίβλεψη και συμπαράσταση των μονών, με τις οποίες τις συνδέει ο κτήτωρ και με δαπάνες που έχει προβλέψει και προικίσει ο ίδιος τη μονή, όπως καταχωρίζονται στο σχετικό βρεβίον, αναπόσπαστο παράρτημα του μοναστηριακού τυπικού[8]. Όμως, δεν ήταν απλά μια καλή συνήθεια μερικών κατά τόπους ιεραρχών. Ήταν μία μόνιμη κατάσταση, που είχε διαποτίσει τη ζωή της κοινωνίας. Η οργανωμένη φιλανθρωπία πραγματοποιείται κατ' εξοχήν στα αστικά και στα μεγάλα μοναστικά κέντρα. Από την Καισάρεια του Μ. Βασιλείου μέχρι την Κωνσταντινούπολη των Παλαιολόγων η βυζαντινή αυτοκρατορία ήταν κατάσπαρτη από έργα αγάπης. Σύμφωνα με τον μελετητή R. Janin πάνω από 50 ιδρύματα μάς είναι γνωστά[9]. Διάφορα ιδρύματα δέχονται προσκυνητές και ταξιδιώτες, όπως είναι τα ξενοδοχεία, αρρώστους στα νοσοκομεία, φτωχούς στα πτωχοτροφεία, ηλικιωμένους στα γηροκομεία[10], ορφανά στα ορφανοτροφεία[11], βρεφοκομεία, λεπροκομεία, μαιευτήρια[12]. Εκτός από την Κωνσταντινούπολη ιδρύματα υπήρχαν και σε διάφορες άλλες πόλεις και

κωμοπόλεις. Διοικητές των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων ήταν συνήθως ιερείς ή μοναχοί και τελούσαν υπό την επίβλεψη του οικείου Μητροπολίτη ή Αρχιεπισκόπου. Όμως ούτε οι διοικητές ούτε ο Αρχιεπίσκοπος είχαν οποιαδήποτε εξουσία για τη διαχείριση των κληροδοτημάτων και των δωρεών των ιδρυμάτων τους. Συνήθως τα φιλανθρωπικά ιδρύματα προστατεύονταν από το Τυπικό που διαμόρφωνε ο ιδρυτής τους[13].

Περιώνυμο είναι το νοσοκομείο του Παντοκράτορος στην Κωνσταντινούπολη, εξάρτημα της ομώνυμης μονής (1136), ίδρυμα για την εποχή του πρωτοποριακά, που θαυμάζεται για την οργάνωση της παρεχόμενης ιατρικής περίθαλψης. Διέθετε σταθερά πενήντα κρεβάτια και έντεκα για έκτακτες ανάγκες, επαρκές και καλά αμειβόμενο εξειδικευμένο ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό, φαρμακευτικό τμήμα για την παρασκευή φαρμάκων, βοτανολόγους, ανώτερο διοικητικό προσωπικό και βέβαια υπηρετικό και τεχνίτες πολλών ειδικοτήτων[14]. Στο συγκρότημα της μονής Παντοκράτορος περιλαμβάνεται ακόμη ένα γηροκομείο με πλήρη περίθαλψη για 24 άτομα, αδύναμους και ανάπηρους, όπως και λεπροκομείο σε ξεχωριστό χώρο από το κυρίως συγκρότημα, λόγω της μολυσματικής νόσου[15].

Πέρα από την οργανωμένη φιλανθρωπία, οργανώνονται τακτικές διανομές για τις χήρες ή τους απόρους που έχουν καταγραφεί σε λίστες. Ο ενταφιασμός των πτωχών, αλλά και γενικότερα οι ταφές, αποτελούν μια άλλη φιλανθρωπική δραστηριότητα, που η Κωνσταντινούπολη τη γνωρίζει καλά. «Ο Χριστιανισμός συνεκίνησε την ελληνικήν ψυχήν και εκίνησε τους μεσαιωνικούς Έλληνες εις έργα μεγάλα. Ως προς το ζήτημα της φιλανθρωπίας εκπλήσσεται ο αναγινώσκων τα μεσαιωνικά κείμενα, πόσον οι άνθρωποι ανήλθαν και εις την επούλωσιν της κοινωνικής δυστυχίας και εις την ψυχήν και οι δυνατοί εβοήθησαν και εις την σωσεως της

πολιτείας και των οργάνων της»[16].

Στο Βυζάντιο, οι επίσκοποι, τόσο των μητροπόλεων όσο και των μικρότερων πόλεων, θεωρούσαν ιερό καθήκον να μεριμνούν για τους φτωχούς, τους ασθενείς, τα ορφανά και τους αιχμαλώτους. Τα ιδρύματα υπάγονται έμμεσα στους επισκόπους και τα διαχειρίζεται ο κλήρος. Μεγάλη φιλανθρωπική δραστηριότητα ανέπτυξαν οι Πατέρες της Εκκλησίας, όπως Βασίλειος ο Μέγας, με τη γνωστή σε όλους μας Βασιλειάδα[17], ο επιστήθιος φίλος του Γρηγόριος ο Θεολόγος[18], ο αδελφός του Γρηγόριος Νύσσης, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος[19]. Την κοινωνική και φιλανθρωπική του δράση τη συνέχισε ακόμη εντονότερα, όταν έγινε αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Τρεις άλλοι πατριάρχες του ίδιου αιώνα έμειναν ονομαστοί για την φιλανθρωπία τους, ο Σισίνιος, ο Γεννάδιος και ο Ακάκιος. Ονομαστή έμεινε και η φιλανθρωπική δράση του πατριάρχη Ιωάννη του Νηστευτή. Ως διάκονος είχε αναλάβει τη φροντίδα των φτωχών. Ως πατριάρχης έκανε τόσες ελεημοσύνες, ώστε, επειδή δεν κατόρθωνε να επαρκεί στις ανάγκες

των φτωχών, δανειζόταν χρήματα από τον αυτοκράτορα Μαυρίκιο. Όταν δε πέθανε, η μόνη περιουσία που άφησε, ήταν το ράσο και το στρώμα του. Παρόμοιο ενδιαφέρον για τους φτωχούς δείχνουν και οι πατριάρχες του 9ου αιώνα Φώτιος και Νικόλαος ο Μυστικός. Έτσι βλέπουμε ότι σε όλες τις εποχές το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως φρόντιζε για τους φτωχούς και εν γένει τους δυστυχείς[20]. Επίσης η περίφημη μονή Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη αποτέλεσε πρότυπο φιλανθρωπικό κέντρο. Ήταν ανοιχτή σε όλους τους πονεμένους. Σ' αυτή έβρισκαν καταφύγιο οι ταλαιπωρημένοι οδοιπόροι από το ψύχος, την πείνα και άλλες κακουχίες[21].

Σε όλα τα μοναστήρια μοιράζεται ψωμί στους φτωχούς, τους ενδεείς, που σχεδόν καθημερινά συνωθούνται στον πυλώνα της μονής. Σταθμός στην ιστορία της φιλανθρωπίας αποτελεί το έργο της Ειρήνης της Αθηναίας, η οποία οργάνωσε πρωτότυπο σύστημα τροφοδοσίας των φτωχών. Ίδρυσε στην Κωνσταντινούπολη δημόσιο αρτοποιείο, όπου κατέφευγαν όσοι βρίσκονταν σε φτώχεια και έπαιρναν ψωμί εντελώς δωρεάν. Επίσης η αυτοκράτειρα Θεοφανώ, σύζυγος του Λέοντος του ΣΤ', όσα χρήματα είχε τα μοίραζε στους φτωχούς και συντηρούσε χήρες και ορφανά[22].

Τα ευαγή ιδρύματα απαντούσαν στις ανάγκες μεσαίων και κατώτερων στρωμάτων καθώς τα μέλη της άρχουσας τάξης συμπεριλαμβανομένης και της αυτοκρατορικής οικογένειας είχαν την οικονομική άνεση να έχουν ιατρική περίθαλψη και φαρμακευτική θεραπεία[23].

Εκτός από την πολιτεία και την Εκκλησία, ένα μεγάλο μέρος της φιλανθρωπικής δραστηριότητας εξαρτάτο από την ιδιωτική πρωτοβουλία. Όχι μόνο εύπορες οικογένειες αλλά και μεμονωμένα άτομα είχαν αναλάβει ομάδες απόρων που τους μοίραζαν σε τακτικά διαστήματα τρόφιμα και ρουχισμό για την επιβίωσή τους. Σύμφωνα με τα θρησκευτικά έθιμα της εποχής, οι ενδεείς περνούσαν από τα σπίτια των φιλανθρώπων σε συγκεκριμένες ημερομηνίες, όπως την ημέρα της εορτής του κηδεμόνα της οικογένειας, την παραμονή των Χριστουγέννων, τη Μεγάλη Παρασκευή και το Μεγάλο Σάββατο όπου και έπαιρναν γενναιόδωρες προσφορές[24].

Είναι λάθος όμως να θεωρηθεί η άσκηση φιλανθρωπίας ως ένδειξη για την ύπαρξη κοινωνικής πρόνοιας και επομένως το Βυζάντιο ως κράτος πρόνοιας. Κύριος στόχος της φροντίδας για τον αναξιοπαθούντα είναι, η απομάκρυνσή του από το χώρο εργασίας ώστε να μην την παρεμποδίζει και όχι η ίασή του για τη σύντομη επανένταξή του στην παραγωγική διαδικασία, όπως συμβαίνει σήμερα[25].

- [1] Πλάτων, Επιγράμματα 412 C.
- [2] Βλ. Ι. Κωνσταντέλλου, Πενία, Κοινωνία και Φιλανθρωπία Στον Μεταγενέστερο Μεσαιωνικόν Ελληνικό Κόσμο, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994, 52.
- [3] Ι. Κωνσταντέλλου, ό.π., σ. 56.
- [4] Γενναδίου Γ. Σχολαρίου, Περί ελεημοσύνης, έκδ. L. Petit.
- [5] Βλ. Δ. Ι. Κωνσταντέλλος, ό.π., σ. 14.
- [6] Βλ. Δ. Α. Ζακυθηνού, Βυζάντιον. Κράτος και Κοινωνία. Ιστορική Επισκόπησις, έκδ. Ίκαρος, Αθήναι 1951, σ. 59.
- [7] Βλ. Δ. Α. Ζακυθηνού, ό.π. σ. 62.
- [8] Βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, Το πολίτευμα και οι θεσμοί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1204. Κράτος Διοίκηση Οικονομία Κοινωνία, Αθήνα 2004, σ. 457-458.
- [9] Βλ. Αρχιμ. Η. Μαστρογιαννόπουλου, Βυζάντιον. Ένας κόσμος πνεύματος και αγάπης, εκδ. Ζωής, Αθήναι 1967, σ. 12, 13.
- [10] Οι βυζαντινοί σέβονταν πολύ τα γηρατειά και η Εκκλησία περιελάμβανε ειδικές προσευχές στη θεία λειτουργία για την ενίσχυση των γερόντων. Κατά κανόνα τους γέροντες γονείς φρόντιζαν τα παιδιά τους αλλά για τους άτεκνους ή άγαμους γέροντες υπήρχαν ειδικά ιδρύματα. Από τον 4 ο αιώνα Εκκλησία και κοινωνία ανήγειραν και συντηρούσαν οίκους ευηγηρίας για τη στέγαση των αστέγων γερόντων. Βλ. Δ. Ι. Κωνσταντέλλος, ό.π., σ. 155.
- [11] Πολύ λίγα γνωρίζουμε για τα ορφανοτροφεία, παρ' όλο που υπήρχαν στην Κωνσταντινούπολη καθώς και σ' άλλες πόλεις. Το αξίωμα του Ορφανοτρόφου ήταν σημαντικό και αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι μόνον επιφανή και αξιόπιστα πρόσωπα το αποκτούσαν, που είχαν προηγουμένως υπηρετήσει σε σπουδαίες θέσεις. Βλ. Δ. Ι. Κωνσταντέλλος, ό.π., σ. 153.
- [12] Βλ. C. Morrisson, Ο Βυζαντινός Κόσμος. Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (330-641) (μτφρ. Α. Καραστάθη), τόμος Α', εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, σ. 201.
- [13] Βλ. Δ. Ι. Κωνσταντέλλου, ό.π., σ. 141.
- [14] Βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, ό.π., σ. 458-459.
- [15] Βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, ό.π., σ. 459.
- [16] Βλ. Κ. Αμάντου, Η ελληνική φιλανθρωπία κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους, τόμ. 35 (1923), σ.σ 133.
- [17] Είναι αξιοσημείωτο ότι η παράδοση της Βασιλειάδας ως φιλανθρωπικό και εκπαιδευτικό κέντρο, διατηρήθηκε με διάφορες εξελίξεις μέχρι την καταστροφή του 1922, στο εκκλησιαστικό συγκρότημα της Μονής Προδρόμου Καισαρείας. Βλ. Αρχιμ. Η. Μαστρογιαννόπουλου, ό. π., σ. 20.

[18] Μνημειώδης είναι η διαθήκη του όπου αφιερώνει την πειουσία του στην Εκκλησία της πατρίδας του, χάριν των φτωχών: «Γρηγόριος, επίσκοπος της Καθολικής Εκκλησίας της εν Κωνσταντινουπόλει, ζων και φρονών, και υγιεί γνώσει, και ερρωμένοις τοις λογισμοίς, διεθέμην την διαθήκην μου ταύτην• ην και κελεύω και βούλομαι είναι κυρίαν και βεβαίαν επί παντός δικαστηρίου και πάσης εξουσίας. Ήδη μὲν γάρ την εμαυτού γνώμην κατέστησα φανεράν, πάσαν μου την ουσίαν καθιέρωσα τη καθολική Εκκλησία τη κατά Ναζιανζόν, εις την των πτωχών διακονίαν, των υπό την προειρημένην Εκκλησίαν. Διόπερ και τρεις προεστησάμην πτωχοτρόφους είναι κατά ταύτην μου την προαίρεσιν. Μάρκελλον τον διάκονον και μονάζοντα, και Γρηγόριον τον διάκονον, τον εκ της οικίας μου γενόμενον, και Ευστάθιον τον μονάζοντα, τον και αυτόν εκ της οικίας μου γενόμενον...» Patrologia Migne, τ. 37, σ. 389.

[19] Ως Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως επειδή οι ανάγκες ήταν πολλές κτίζει Νοσοκομεία και διορίζει σ' αυτά ιατρούς, μάγειρες και εργάτες αφιερωμένους στη διακονία. Τα Νοσοκομεία, δεν εξυπηρετούν μόνο τους κατοίκους της βασιλεύουσας, νοσηλεύουν και τους διαβατικούς ξένους, οι οποίοι συνέβαινε να ασθενήσουν. Βλ. Διάλογος ιστορικός... περί βίου και πολιτείας Ιωάννου του Χρυσοστόμου, PG 47, 20-21.

[20] Βλ. Αρχιμ. Η. Μαστρογιαννόπουλου, Βυζάντιον. Ένας κόσμος πνεύματος και αγάπης, ό.π., σ. 42, 43.

[21] Αρχιμ. Η. Μαστρογιαννόπουλου, ό.π., σ. 88, 89.

[22] Αρχιμ. Η. Μαστρογιαννόπουλου, ό. π., σ. 116.

[23] Βλ. Λ. Μαυρομμάτη, ό.π., σ. 149.

[24] Ι. Κωνσταντέλλος, ό.π., σ. 112.

[25] Βλ. Λ. Μαυρομμάτη, «Όψεις της Φιλανθρωπίας στο Βυζάντιο», Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου με θέμα «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση», (Αθήνα 15-17 Σεπτεμβρίου 1988), Αθήνα 1989, σ. 148, 149.

Πηγή: anastasiosds.blogspot.gr